

Ходаківська Я. В., завідувач лабораторії,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка
ORCID ID: 0000-0003-1767-8320

РИТМІКА ДРУГОЇ ЧАСТИНИ КНИГИ ВАСИЛЯ БАРКИ «ОКЕАН» (РІЗНОСТОПОВИЙ ХОРЕЙ)

Проаналізовано ритміку другої частини поетичної книги В. Барки «Океан». Її розмір – різностоповий хорей зі схемою 5454. Побудовано діаграми наголошеності до обох компонентів різностоповика (5- і 4-стопового хорей). Вказано на унікальний характер аналізованого матеріалу в українській поезії.

Ключові слова: вірш, ритміка, поетичний розмір, хорей, різностоповий розмір, профіль наголошеності.

Василь Барка як поет був високо оцінений у середовищі української діаспори у ХХ ст. [2; 5]. Однак із часом, попри те, що обсяги віршових творів автора збільшувалися й до кінця життя Барка написав кілька масштабних поетичних книг, увага до його поетичної творчості зменшилася. Хоча, вважаємо, постань цього митця, еволюція його творчості, а особливо характер поетичної мови і віршових засобів варті дослідницької уваги.

У цій розвідці ми розглянемо ритміку другої частини книги Василя Барки «Океан». Ритму різностопового ямба у першій частині «Океану» було присвячено окрему статтю Я. Ходаківської [8]. А оскільки обидві частини, хоч і були написані зі значним інтервалом у часі між ними, структурно взаємопов'язані, то неминучими будуть референси до даних цього попереднього дослідження.

Ми маємо на меті проаналізувати особливості ритміки другої частини збірки, залучивши для порівняння приклади ритмічної реалізації відповідних розмірів, обстежені нами та іншими дослідниками. А також з'ясувати місце книги «Океан» Василя Барки у системі українського вірша з огляду на її метрику. Методом буде кількісний аналіз ритміки вірша, детально роз-

роблений у працях К. Тарановського [6], М. Гаспарова [3] і застосований до українського вірша Н. Костенко [4].

Перша частина поетичної книги В. Барки (завершена у 1955, опублікована у 1959 р.) викликала бурхливу реакцію діаспорної літературної критики: Б. Бойчук назвав її «короною Барчиної творчості» [2, с. 50]. А друга, яку Барка почав писати через 10 років після завершення першої, не отримала значного відгуку. Створена у 1964–1969 рр. і надрукована у 1979-му (разом із першою частиною, як друге видання книги), вона, вочевидь, уже не здавалася настільки новаторською на тлі попередньої.

Справді, друга частина книги «Океан» – це своєрідна дзеркальна копія першої частини. Вона так само організована з творів, крізь які тягнеться одна, повільно розгортувана тема людських почуттів у контексті природи, підтримана рядом образів і мотивів, що пов'язані з океаном. Це так само твори (за винятком одного), всуціль написані катренами з перехресним римуванням. Якщо в першій частині структурно інакшою була початкова поезія «Заспів» – з нерівних строф із невпорядкованим римуванням і вольним розміром, то у другій частині з-поміж інших вирізняється фінальний твір «Прикінчення», який так само має нерівні строфи, вільне римування та вольну метричну структуру. Метрично друга частина «Океану» також є дзеркальною до попередньої: якщо перша була суцільно ямбічною, то ця суцільно хореїчна (так само двоскладовий розмір тільки з наголосом не на другому, а на першому складі у стопі), із тим самим чергуванням п'яти- та чотиристопових рядків у катренах.

Загалом поетична книга В. Барки є настільки стилістично гомогенною, що її можна вважати за своєрідний над-вір, втілений у форматі книги. І використання суміжних різностопових рядків, і навіть перехід від ямба в першій половині до хорей у другій посилюють це враження, працюючи на глобальний образ двотактової природи коливання водних хвиль.

Своєрідну «монолітність «Океану» Василя Барки влучно зауважував Б. Рубчак, який писав, що цьому сприяють два чинники: «суцільність теми і суцільність стилю»; «[з]будована вона монолітним способом: хоч кожна поезія в ній – це цілком самобутній твір, – всі поезії створюють суцільний організм книги»

[5, с. 67]. «Структура «Океану», – продовжує Б. Рубчак, – це своєрідне перстенеve плетиво, із постійним повертанням до певних мотивів, з безконечними насвітлюваннями певних понять під мільйонами кутів, та з неймовірно витонченими варіюваннями певних образних мотивів. Але це ще не все, що з'єднає книгу в одну цілість. Можливо, найголовнішим єднальним чинником є форма її творів» [5, с. 68].

Друга частина книги «Океан» В. Барки містить 227 творів (враховуючи і ті, що не винесені до змісту як складові частини циклів). Разом вони становлять 4968 рядків. Як уже було вказано, останній твір книги відрізняється своєю формою від інших, тому його ми не включали до обрахунків, а оперували масивом із 226 творів (4944 рядки, 1236 чотирирядкових строф).

Обсяг поезій за строфами у другій частині збірки коливається від 4 до 21 (це 16–84 рядків). Як і в першій частині, найдовші твори мають програмний характер. Це 19-строфова поезія «Сніжний океан» (у першій частині найдовшим був 19-строфовий твір із назвою «Океан») і 21-строфова «Хуртовинний світ». Середня довжина творів у другій частині більша ніж у першій: 4-строфових тільки 26,5 % творів (у першій частині їх було 73,0 %); 5-строфових – 25,9 %; 6-строфових – 18,0 %; всіх інших – 18,3 %.

У творах, що увійшли до другої частини книги, значно менше метричних і ритмічних відхилень, ніж у першій, ямбічній, частині. Якщо не брати до уваги останнього твору, виконаний вольним розміром, то в хорейчних творах тільки один раз трапляється 6-стоповий рядок («Дождатиметься думка, взнавши досвід...») і один раз на місці 5-стопового рядка опиняється 4-стоповий. Метричний збій в обох випадках відбувається на позиції першого рядка в катрені. Цих двох випадків також не будемо враховувати, щоб мати можливість аналізувати кожен із розмірів хорей за позицією у строфі. Отже, загалом ми розглянули 2470 рядків 5-стопового хорей і 2472 4-стопового.

Гістограми ритміки різностопового хорей будуватимемо окремо для рядків різної довжини.

На рис. 1 представлено ритмічний профіль 5-стопових рядків (1-й і 3-й рядки у строфах). У табл. 1 наведено результати обрахунків ритміки хорейного 5-стоповика в числовому вираженні.

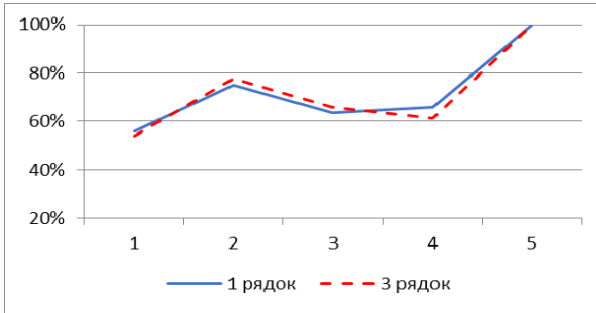

Рис. 1. Ритмічний профіль 5-стопового хорей другої частини книги «Океан» В. Барки (стопи)

Таблиця 1: Наголошеність 5-стопового хорей в книзі «Океан» В. Барки

Стопи	1-й рядок		3-й рядок		Разом	
	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%
1	693	56,1	669	54,1	1362	55,1
2	926	75,1	963	77,9	1889	76,5
3	785	63,6	815	65,9	1600	64,8
4	811	65,7	757	61,2	1568	63,5
5	1234	100	1236	100	2470	100

Характер цього ритмічного профілю не збігається з основними рисами хорейного п'ятистоповика в українській і російській поезії, які через культурно-історичні обставини розвитку були ідентичними.

У наймасштабнішому дослідженні слов'янських двоскладових розмірів (на матеріалі XVIII і XIX ст.) К. Тарановський пише про 5-стоповий хорей, що це один із рідковживаних розмірів [6, с. 269], який зазнав значного семантичного впливу з боку знакового для російської літератури тексту – твору М. Лермонтова «Выхожу один я на дорогу...»: «Ця поезія відкриває довгий ряд ліричних роздумів про життя, змальованих

образами природи» [6, с. 270]. Дослідник вказує, що російському віршеві притаманний тільки один тип ритмічної інерції п'ятистопового хорей: «у 5-ст. хорей всіх російських поетів слабкі ікти перший і передостанній, а другий, третій і п'ятий – сильні» [6, с. 271]. Інших варіантів ритмічної кривої не засвідчено. Ритміку українського хорей описує у своєму дослідженні Н. Костенко: висока наголошеність 2, 3 і 5 стоп і низька наголошеність 1 і 4 стоп [6, с. 181].

Проілюструємо цей типовий ритм прикладами 5-стопового хорей українських поетів Василя Стуса (754 рядки) і Юрія Андруховича (138 рядків) за нашими обрахунками (рис. 2, табл. 2). Обидва поети мають у своєму доробку переклади з німецької, що, як буде показано далі, важливо в контексті розгляду творчості Барки. У вірші Стуса окремо враховано монорозмірні (184 рядки) і різностопові (193 рядки) оригінальні твори, а також переклади (377 рядків). Вірш Андруховича представлений тільки оригінальними монорозмірними творами, оскільки його хорейні переклади мають невеликий обсяг, а різностоповий хорей в оригінальній творчості поета відсутній.

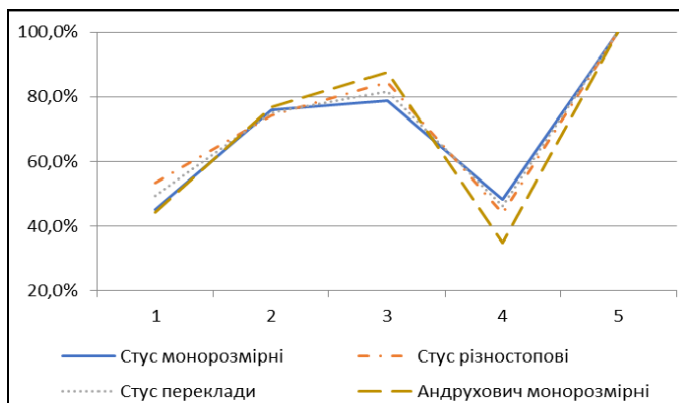

Рис. 2. Ритмічний профіль 5-стопового хорей у віршах Стуса та Андруховича (стопи)

Таблиця 2. Наголошеність 5-стопового хоря В. Стуса та Ю. Андруховича

Стопи	Стус						Андрухович оригінальні монорозмірні	
	оригінальні твори				переклади			
	монорозмірні		різностопові					
	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%
1	83	45,1	103	53,4	669	49,3	61	44,2
2	44	76,1	50	74,1	963	75,1	32	76,8
3	140	78,8	143	84,5	815	81,7	106	87,7
4	39	48,4	30	44,0	757	46,2	17	34,8
5	145	100	163	100	1236	100	121	100

Якщо розглянути весь спектр діаграм, пов'язаних із 5-стоповим хоресем, що наведені К. Тарановським, то певною мірою подібним до 5-стоповика В. Барки можна назвати лише ритм неримованого 10-складового вірша Гете (див. рис. 3) [6, с. 275–276]. Наголошеність складів вірша Гете, за К. Тарановським, така: 1-й склад – 78,7 %; 3-й – 93,6 %; 5-й – 90,6 %; 7-й – 85,1 %; 9-й – 99,6 %. Утім, це силабічний вірш, близький до хоря лиш генетично. Та й власне «ковша», характерного для ритміки Барки, коли п'ятий склад за наголошеністю приблизно рівний сьомому, у вірші Гете не спостерігаємо. Вірш Гете є, радше, проміжним варіантом між ритмікою 5-стопового хоря Барки й типовою ритмікою українського та російського 5-стопового хоря.

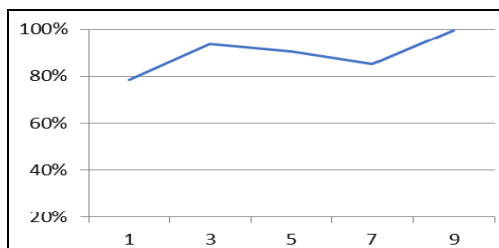

Рис. 3. Ритмічний профіль 10-складового вірша Гете за К. Тарановським (склади)

Зауважимо, що ковшеподібний профіль ритму притаманний і ямбічному віршу В. Барки [8], і він так само нетиповий для українського й російського вірша загалом.

Чи значить такий ритмічний профіль, що у п'ятистоповику Барки часто зустрічаються рядки із ненаголошеними 3 і 4 стопами всередині одного рядка? Як видно з табл. 3, найбільш частотними є рядки із пропуском наголосу тільки на одній стопі або на несуміжних стопах. Форми із пропусками двох наголосів підряд мають маргінальний статус. Зокрема, ненаголошені суміжні 3 і 4 стопи зустрічаються менш ніж у 2 % рядків. (Індекс ритмічної форми у таблиці відображає номери ненаголошених стоп; форма «0» – повнонаголошена).

Таблиця 3. Ритмічні форми 5-стопового хоря у другій частині збірки В. Барки «Океан»

Ритмічна форма	Частота	%	Приклад
0	88	3,6	Страшно море сліпить, грима страшно
1	297	12,0	Бо вгорі навів тернова гілка
2	331	13,4	Міряється в гromі строга правда
3	422	17,1	Дощ! він борошно негоди сіє
4	282	11,4	Тлін землі ні тінню не погрозить
12	27	1,1	А не відсвітити перстень свідчий
13	370	15,0	Голосами в колосках прибратись
14	385	15,6	Чи в спокуті душі потойбічні
23	33	1,3	Рушиться тисячосвіччя в ладі
24	177	7,2	поруч, при відчиненому морі
34	29	1,2	З ночі вибитися до майдану
124	13	0,5	Як повідчиняються віконниць
134	16	0,6	І ні поступами блискавиці
Разом	2470	100	

Характер частотності ритмічних форм 5-стопового хорєя Барки свідчить, що в цьому розмірі не було вочевидь пріоритетних варіантів ритміки рядка. Адже шість найчастотніших форм (форми «3», «14», «13», «2», «1», «4») послідовно відрізняються одна від одної не більше ніж на 1,6 відсоткових пункта; а діапазон, що їх охоплює, становить лише 5,7 відсоткових пункта (від 11,4 до 17,1 %). Цікаво, що повнонаголошена форма опинилася на межі маргінальних форм (3,6 %); тоді як у вірші Стуса та Андруховича вона, за нашими даними, охоплює 6,7 % і 5,8 % відповідно, а у вірші російських поетів, за даними Тарановського, від 9,7 до 27,5 % [6, с. 287].

Ритмічний профіль 4-стопових рядків хорєя у книзі «Океан» В. Барки засвідчує ослаблені першу, другу та третю стопи. Наголошеність стоп від початку рядка поступово зростає, однак незначною мірою. Сильною є тільки остання стопа з константним наголосом (рис. 4, табл. 4).

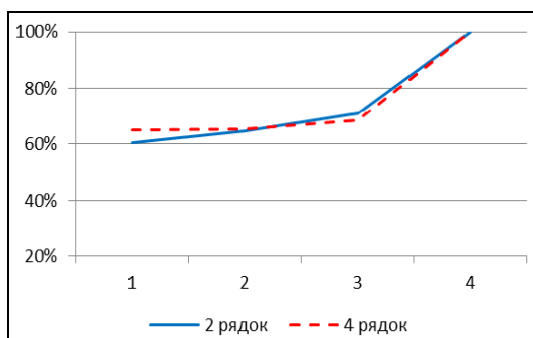

Рис. 4. Ритмічний профіль 4-стопового хорєя у збірці В. Барки «Океан» (стопи)

Таблиця 4. Наголошеність 4-стопового хорєя в книзі «Океан» В. Барки

Стопи	2 рядок		4 рядок		Разом	
	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%
1	750	60,7	802	64,9	1552	62,8
2	799	64,6	807	65,3	1606	65,0
3	878	71,0	845	68,4	1723	69,7
4	1236	100	1236	100	2472	100

Ритм 4-стопового хорea В. Барки також не має відповідників ні в українській, ні в російській поезії. Типовим ритмічним профілем цього розміру є зигзагуватий зі слабкими першою та третьою стопами, коли друга стопа традиційно сильна на контрасті із сусідніми. На рис. 5 наведено приклад ритміки 4-стопового хорea В. Стуса за нашими обрахунками; рядки із монорозмірних і різностопових творів. А в табл. 5 – дані щодо 4-стопового хорea Стуса в оригінальних і перекладних творах (останні не відображені на рисунку, оскільки лінія гістограми перекладних творів має пройти між двома наведеними лініями, і за такої щільності даних їх не можна було б розрізнити). Принагідно зауважимо близькість і типологічну одноманітність графіків даних, що стосуються одного віршового розміру у творчості одного поета, що підтверджує доречність застосування цього методу для розгляду різностопового вірша поряд із монорозмірним.

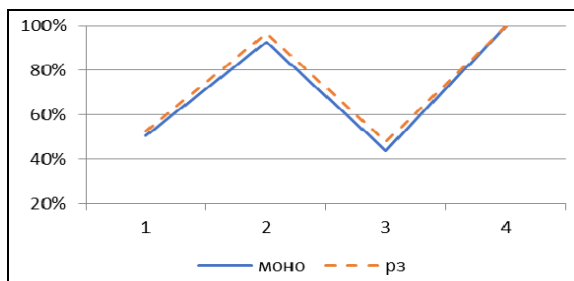

Рис. 5. Ритмічний профіль 4-стопового хорea у віршах Стуса (стопи)

Таблиця 5. Наголошеність 4-стопового хорea В. Стуса

Стопи	Оригінальні твори				Переклади	
	монорозмірні		різностопові		Переклади	
	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%
1	390	50,7	140	52,8	530	51,3
2	714	92,8	256	96,6	970	93,8
3	338	44,0	127	47,9	465	45,0
4	769	100	265	100	1034	100

Найближчу подібність до ритмічного малюнка 4-стопового хорея Барки знову виявлено в ритміці німецького автора. Цього разу це вірш Ф. Шиллера (рис. 6), у якому «сила ікта послідовно збільшується від початку до кінця» рядка [6, с. 70]. Наголошеність складів вірша Шиллера, за К. Тарановським, така: 1-ша стопа – 73,2 %; 2-га – 85,7 %; 3-тя – 88,1 %; 4-та – 98,2 %.

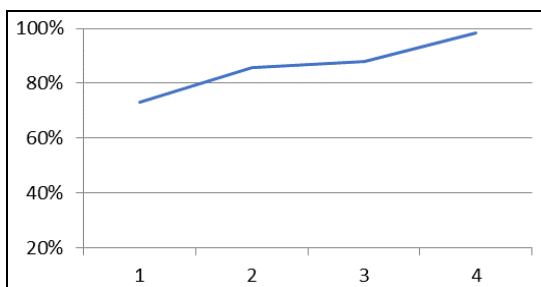

Рис. 6. Ритмічний профіль 4-стопового хорея Шиллера за Тарановським (стопа)

Якщо порівняти частотність ритмічних форм у 4-стоповому хореї Барки (табл. 6) із відповідними даними Тарановського для російського вірша, то можна помітити дві розбіжності.

Таблиця 6. Ритмічні форми 4-стопового хорея у другій частині збірки В. Барки «Океан»

Ритмічна форма	Частота	%	Приклад
0	221	8,9	з миру снів – зірки летять
1	673	27,3	яснота листків яскрава
2	816	33,0	блисками з кольчуг багатих
3	478	19,3	небо створюється вдруге
12	12	0,5	тисячовітрилля мчиться
13	234	9,5	океани блискавичні
23	38	1,5	бровами повороняться
Разом	2472	100	

По-перше, є суттєве розходження у представленості форми із пропуском наголосу на другій стопі. Для російського вірша ця форма не перевищувала 10 % у XVIII ст., а у XIX ст. була трохи більшою від 1 % [6, с. 79]. Це місце, на думку Тарановського, вважалось тонічною константою (а відсутність наголосу на другій стопі «змушує сприймати цей вірш як своєрідний дисонанс» [6, с. 80]). Тоді як у книзі «Океан» Барки форма з ослабленою другою стопою є найчастотнішою (33,0 %).

По-друге, повнонаголошена ритмічна форма у вірші Барки має невелике представлення (8,9 %), тоді як для російського вірша вона охоплює 24,8 % у XVIII ст. і 22,6 % у XIX ст. [6, с. 79]. К. Тарановський навіть вважає цю форму виразницею однієї з тенденцій російського 4-стопового хоря, що полягає в реалізації всіх іктів вірша [6, с. 78].

Загалом проаналізований нами масив хореїчної частини книги «Океан» Василя Барки підтвердив ритмічну особливість, виявлену в першій, ямбічній, частині книги [8]. У вірші Барки не простежується одна із двох ритмічних закономірностей, сформульованих для російської поезії К. Тарановським [6, с. 325] та екстрапольованих на українську поезію Н. Костенко [4, с. 159–160]. Ідеться про так званий «закон регресивної дисиміляції», дія якого зазвичай виражається у попереминому чергуванні сильних і слабких стоп, причому найсильнішою стопою є константна в кінці рядка, а найслабшою передостання. У ритмічному профілі вірша Барки таке чергування відсутнє і стопи, що розміщені всередині рядка, майже рівні за силою наголошеності. А у 4-стоповому хорей, у якому ослабленим є навіть початок рядка, не простежується й дія «закону стабілізації першого ікта», який полягає в тому, що перший ікт після першого ненаголошеного складу (у ямбі це перша стопа, а в хорей друга) має сильну позицію в ритмічному профілі.

Отже, ритміка 4- і 5-стопового хоря у книзі Василя Барки «Океан» має унікальні риси, не засвідчені в хореїчному українському (та російському) вірші. Якщо врахувати, що так са-

мо унікальними є характер ямбічної ритміки в цій книзі [8], а також особливості добору рими в ній [7], то можна стверджувати, що поетична техніка Василя Барки посідає особне місце в українській літературі. Її еволюція та чинники, що її зумовили, варті подальшого дослідження, зокрема простеження можливої взаємодії вірша Барки з німецьким віршем, типологічну подібність до якого він виявляє.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Барка В.* Океан. Нью-Йорк : Слово, 1979. 348 + 284 с.
2. *Бойчук Б.* Рання поезія Василя Барки. Світовид. 1998. Ч. IV (33). С. 42–50.
3. *Гаспаров М.* Современный русский стих. Метрика и ритмика. Москва : Наука. 1974. 487 с.
4. *Костенко Н.* Українське віршування XX століття : Навч. посібн. 2-ге вид., випр. та доп. К. : ВПЦ «Київський університет», 2006. 287 с.
5. *Рубчак Б.* Василь Барка. Координати : Антологія сучасної української поезії на заході. «Сучасність». 1969. Т. 2. С. 60–70.
6. *Тарановський К.* Русские двусложные размеры. Статьи о стихе. Москва : «Языки славянской культуры». 2010. 552 с.
7. *Ходаківська Я.* Рима в поетичній книзі Василя Барки «Океан». Українське мовознавство. 2018. Вип. 2(48). С. 138–143.
8. *Ходаківська Я.* Ритміка першої частини книги Василя Барки «Океан» (різностоповий ямб). Поетичні та віршознавчі заповіді Ігоря Качуровського. 2018. С. 215–223.

Khodakivska Ya. V.

Head of the Laboratory

Taras Shevchenko National University of Kyiv

ORCID ID: 0000-0003-1767-8320

RHYTHM IN THE 2ND PART OF WASYL BARKA'S BOOK 'OCEAN' (mixed trochee)

The article is dedicated the verse rhythm in the second part of the book "Ocean" by the Ukrainian poet Vasyl Barka (1979). The rhythm of the first part (iambic) was investigated in our previous article.

The meter of the second part of the book is a mixed trochee, the scheme of which is 5454. The stresses in the poetic lines were counted and the rhythm profiles of the trochaic tetrameter and the trochaic pentameter were plotted. The rhythm diagram method developed by Taranovsky, Gasparov (for Russian verse) was used to compare Barka's verses with Ukrainian and Russian verses. To illustrate the trends in Ukrainian verse, our calculations of the verse of Stus and Andrukhovich were also used.

The results of the research showed that the character of Barka's rhythm is unique; it has no correspondence either in Ukrainian or in Russian verses. In the rhythm of Barka's poem, 'the law of regressive dissimilation', discovered by Taranovsky and extrapolated to the Ukrainian verse by Kostenko, does not work. That is, there is no alternation of strong and weak foot. Barka in trochee avoids full-accented lines, which are commonly used by Ukrainian and Russian poets. The set of rhythmic forms of verse differs from other poets. The drawing of the diagrams is also different. For a trochaic pentameter, this is a "bucket", with strong 2nd and 5th feet and weak 3rd and 4th feet. And for a trochaic tetrameter, this is an almost equal strength of the first three feet and a strong last foot.

A rhythm, approximately similar to that of Barka, was revealed only in Goethe's verse for a trochaic pentameter and in Schiller's verse for a trochaic tetrameter (according to Taranovsky).

Given the unique nature of the iambic rhythm and rhyme in Barka's verse, we consider it promising to search for the factors that determined Barka's poetics.

Keywords: *rhythm, verse, meter, trochee, mixed trochee, rhythmic profile.*

REFERENCES

1. *Barka, W.* (1979). Okean [Ocean]. New-York : Slovo [in Ukrainian].
2. *Boichuk, B.* (1998). Rannia poeziiia Vasylia Barky [Early Poetry of Vassil Barka] – Svitovydy, issue IV (33), pp. 42–50 [in Ukrainian].
3. *Gasparov, M.* (1974). Sovremennyj russkij stih. Metrika i ritmika [Modern Russian Verse. Metrics and Rhythmics]. Moskow : Nauka [in Russian].
4. *Kostenko, N.* (2006). Ukrainske virshuvannia XX stolittia [Ukrainian Poetry of the XXth Century]. Kyiv : VPC "Kyiv University" [in Ukrainian].
5. *Rubchak, B.* (1969). Vasyl Barka – Koordynaty: Antolohiia suchasnoi ukrainskoi poezii na zakhodi – Coordinates: Anthology of Modern Ukrain-

ian Poetry in the West. «Suchasnist» (vol. 2), (pp. 60–70). New-York : Suchasnist [in Ukrainian].

6. *Taranovskij, K.* (2010). Russkie dvuslozhnye razmery. Stat'i o stihe [Russian Two-Syllable Sizes. Articles about Verse]. Moskow : «Yazyki slavyanskoj kul'tury» [in Russian].

7. *Khodakivska, Ya.* (2018). Ryma v poetychnii knyzi Vasyliya Barky 'Okean' [Rhyme in Vasyl Barka's Poetic Book 'Ocean'] – Ukrainske movoznavstvo – Ukrainian Linguistics, 2 (48), pp. 138–143 [in Ukrainian].

8. *Khodakivska, Ya.* (2018). Rytymika pershoi chastyny knyhy Vasyliya Barky «Okean» (riznostopovyi yamb) [Rhythmics of the First Part of Vasyl Barka's Book 'Ocean' (Mixed Iamb)] – Poetychni ta virshoznavchi zapovity Ihoria Kachurovskoho – Poetic and prosody testaments of Igor Kachurovsky, pp. 215–223.

Дата надходження до редакції – 07.05.2021

Дата затвердження редакцією – 19.05.2021